

Katarzyna Sztop-Rutkowska

Uniwersytet w Białymstoku

Andrzej Klimczuk

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

REGIONALNE OBSERWATORIUM KULTURY W WOJEWÓDZTWIE PODLASKIM – UWARUNKOWANIA I PLANOWANE KIERUNKI ROZWOJU

ABSTRACT

At the beginning of the XXI century, there are significant changes in relations of work and leisure time. The development of creative economy is also recognized along with emergence of a new social stratification and changes in developmental factors. Increasingly important in the socio-economic transformation is cultural sector as well as promotion of culture and creative industries development including their linkages with dependent sectors such as tourism, architecture and industrial design. The aim of this article is to refer these processes and phenomena to the conditions of Podlaskie Voivodship and to discuss the main reasons of Regional Observatory of Culture establishment. Article indicates the need for and potential benefits of knowledge management on culture at the regional level by conducting theoretical and methodological work within the observatory. Essay based on an analysis of existing data and own research results highlights the main features of the region, information needs of cultural and art institutions, culture observatory possible models, potential activity areas of the regional observatory and the arising benefits from its activities.

Key words:

cultural observatory, cultural sector, creative economy, creative society, social innovation.

1. Wprowadzenie

O roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym pisze się coraz częściej. Kultura przestaje być postrzegana jako obciążający lokalne budżety dodatek. Sta-je się ważnym elementem rozwoju lokalnego i regionalnego, który pomnaża ka-pitał ludzki, społeczny i ekonomiczny w regionie. Rozwój społeczno-gospodarczy nie jest postrzegany więc tylko przez pryzmat „twardych” inwestycji w infrastruk-turę (co dzięki unijnym dotacjom jest zauważalne na masową skalę), ale również przez długookresowy proces „inwestycji społecznych” w mieszkańców i obywa-te-li – w ich indywidualny rozwój, wzrastające upodmiotowienie i tożsamość, po-czucie więzi z najbliższym otoczeniem. To szerokie zainteresowanie kulturą wi-doczne jest również w idei Regionalnego Obserwatorium Kultury. Instytucje działające w formule obserwatoriów kultury, widoczne od wielu lat w innych krajach, powstają również w Polsce. Model Regionalnego Obserwatorium Kultu-ry wprowadzany w województwie podlaskim charakteryzuje się kilkoma podsta-wowymi cechami: publicznym udostępnianiem rzetelnej i aktualnej wiedzy na temat kultury w województwie, wykorzystaniem cyfrowych technologii informa-tycznych i telekomunikacyjnych, udostępnianiem danych i raportów o stanie kul-tury w celu ułatwienia podejmowania mądrych i przemyślanych decyzji w obrębie polityk publicznych.

Kultura jest tu definiowana szeroko: nie ograniczamy jej do działania formal-nych, publicznych, komercyjnych czy pozarządowych instytucji związanych z kul-turą wyższą. Rozumienie kultury jest powiązane raczej z pojęciem „żywej kultury” autorstwa Barbary Fatygi. Jest to „wielowymiarowe środowisko życia jednostek i grup społecznych oraz funkcjonowania instytucji społecznych, w którym zacho-dzą dynamiczne procesy, rozwijają się praktyki kulturowe o zróżnicowanych cha-rakterystykach aksjologicznych i zróżnicowanych, najczęściej polisemicznych, znaczeniach”¹. Współcześnie obserwuje się zacieranie podziału pomiędzy sztuką i rzemiosłem, pomiędzy kulturą wysoką i popularną. Drugą ważną teoretyczną inspiracją jest koncepcja „kultury szerokiej”. Jak pisze o niej Marcin Skrzypek: „Kultura szeroka jest dopełnieniem, przeciwwagą i kontrapunktem dla kultury znanej i uznanej, performatywno-komercyjnej, nazywanej wysoką, mainstreamo-wą, oficjalną, masową, popularną lub narodową, którą tworzą profesjonaliści sza-nowani za wyjątkowe osiągnięcia. O ile kultura mainstreamowa szuka doskona-łości w wąskiej specjalizacji i tworzy podział na artystów i publiczność, o tyle

¹ *Obserwatorium Żywej Kultury – Podstawa teoretyczna*, <http://www.obserwatoriumkultury.pl/kategorie/Podstawa%20teoretyczna.html> [dostęp: 2.12.2012].

kultura szeroka rozwija się horyzontalnie. Jest bliska, dostępna, włącza, uczy, zachęca do aktywności”².

Celem artykułu jest prezentacja koncepcji Regionalnego Obserwatorium Kultury w województwie podlaskim w kontekście zarówno wcześniej wspomnianych teoretycznych przesłanek, jak również charakterystyki i specyfiki regionu. Opracowanie zwraca uwagę na różnorodność form działających już obserwatoriów kultury, na obecne i potencjalne obszary działalności obserwatorium i wynikające z niego korzyści.

2. Przemiany społeczno-gospodarcze. Miejsce kultury w koncepcjach rozwoju

Współcześnie nie istnieje jedna powszechnie uznawana typologia społeczeństw i gospodarek. Wykorzystywanych jest wiele określeń pozwalających na analizę relacji między ludźmi, organizacjami i instytucjami³. Skupiając uwagę na najnowszych opisach procesu morfogenezy społeczeństw i gospodarek, zamierzamy omówić zmiany społeczne związane z zastosowaniem technologii cyfrowych i opartych na nich nowych mediów, w szczególności Internetu, oraz nową percepcją roli kultury w gospodarce zwanej kreatywną.

Poprzez morfogenezę w ujęciu socjologicznym za P. Sztompką rozumie się analizy w zakresie: ekspansji struktur interakcji (sieci styczności, kontaktów, więzi między jednostkami), krystalizacji struktur interesów (hierarchii nierówności i przywilejów), artykulacji struktur idealnych (przekonań, idei, mitów i stereotypów) oraz instytucjonalizacji struktur normatywnych (reguł wzorów, norm i wartości)⁴. Wyjaśnienia wymaga także przyjęte rozumienie technologii cyfrowych – są to np.: komputery, telefony komórkowe, odtwarzacze multimedialne, konsole, skanery, kamery, aparaty, dyktafony cyfrowe, przenośne karty pamięci i drukarki przestrzenne. Bazującymi na nich nowymi mediami są m.in. Internet, ebooki i telewizja cyfrowa. Internet dodatkowo obejmuje takie formy komunikacji, jak: poczta elektroniczna, komunikatory, grupy i fora dyskusyjne, chaty, serwery i systemy wymiany plików, telefonia internetowa, telekonferencje, faks, radio, telewizja, sklepy i aukcje internetowe oraz gry sieciowe.

² M. Skrzypek, *Coming-out kultury szerokiej*, „Kultura Enter” 2011, nr 7, Vol. 36, <http://kultura-enter.pl/coming-out-kultury-szerokiej/2011/07/> [dostęp: 02.12.2012].

³ L.W. Zacher, *Transformacje społeczeństw: od informacji do wiedzy*, Warszawa 2007, s. 216–217.

⁴ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002, s. 419–420.

Społeczeństwo informacyjne cechuje „produkcja, przetwarzanie, magazynowanie, przekaz i aplikacja informacji”⁵. Jest to więc forma życia zbiorowego, w którym aktualna, rzetelna informacja jest bardzo pożądanym dobrem i stanowi podstawę do podejmowania adekwatnych do rzeczywistości decyzji. Informacja jest zapośredniczona przez technologię cyfrową, której cechy oddziaływały na wytworzenie specyficznego typu komunikacji. W odróżnieniu od tradycyjnych mediów drukowanych, filmu, muzyki oraz radia i telewizji nowoczesne środki komunikacji są bowiem ze sobą powiązane, dostępne dla indywidualnych użytkowników, którzy mogą być nie tylko odbiorcami, ale też nadawcami przekazów. Są więc interaktywne, otwarte, a do tego wielofunkcyjne, wszechobecne oraz niedookreślone przestrzenią⁶. Pozwala na to digitalizacja – przekształcanie przekazów symbolicznych w kod binarny, który może podlegać dalszej produkcji, dystrybucji i przechowywaniu. W konsekwencji zachodzi konwergencja mediów, czyli proces upodobniania się zasad ich funkcjonowania, ich łączenia, korporacyjnego lub oddolnego przepływu treści między platformami medialnymi oraz migracji publiczności za pożądanymi typami przekazów⁷. Możliwe jest np. korzystanie z tych samych treści i stron internetowych na różnych urządzeniach; edytowanie danych w ograniczonych wersjach programów biurowych na telefonach komórkowych; współdzielenie – poprzez technologie jak Bluetooth i ZigBee – danych między wieloma urządzeniami, np. komputerami, oświetleniem pomieszczenia, ogrzewaniem i zamkami elektrycznymi. Ponadto Internet staje się platformą kolejnych typów mediów za sprawą Web 2.0 – nurtu tworzenia aplikacji internetowych, tak by wspierały wymianę informacji, interoperacyjność, współpracę oraz były dostosowane do potrzeb użytkownika⁸. Są to m.in. serwisy społecznościowe, blogi, strony Wiki, serwisy wymiany treści, strony *mashup* agregujące dane z innych witryn oraz *folksonomie* – zbiory linków do ulubionych stron, książek, zdjęć, plików i innych danych.

Zmianom społecznym związanym z pojawieniem się nowych środków komunikacji towarzyszą zmiany w sferze gospodarczej. Następuje bowiem przejście w kierunku gospodarki określanej jako informacyjna, elektroniczna lub cyfrowa, w której przedsięwzięcia, relacje między pracownikami oraz kontakty z klientami są realizowane za pośrednictwem Internetu. Szczególnego znaczenia nabierają tu więc sektory informatyczny, medialny, finansowy i nauki, które wytwarzają produkty i usługi oferowane drogą elektroniczną. Wiedza staje się zaś podstawą dzia-

⁵ E. Chmielecka, *Informacja, wiedza, mądrość – co społeczeństwo wiedzy cenić powinno?* [w:] *Dobre obyczaje w kształceniu akademickim*, K. Kloc, E. Chmielecka (red.), Warszawa 2004, s. 60.

⁶ D. McQuail, *Teoria komunikowania masowego*, Warszawa 2007, s. 57–59, 150–153.

⁷ H. Jenkins, *Kultura konwergencji. Zderzenie starych i nowych mediów*, Warszawa 2007.

⁸ *Web 2.0*, http://en.wikipedia.org/wiki/Web_2.0 [dostęp: 2.12.2012].

łałości gospodarczej, budowania przewagi konkurencyjnej oraz innowacyjności, bowiem w społeczeństwie wiedzy działania opierają się na łączeniu informacji, wypracowanych hipotezach, wyjaśnieniach i teoriach – kluczowe jest ich tworzenie, upowszechnienie i stosowanie⁹. W koordynacji zadań zaczynają dominować sieci zamiast nastawionych na konkurencję rynków i ukierunkowanych na reguły organizacyjne hierarchii¹⁰. Ważne są wielowymiarowe relacje, współpraca z różnymi podmiotami, rozwiązywanie konfliktów i równoważenie ryzyka poprzez zaufanie i reputację. Liderzy projektów głównie integrują efekty pracy zrzeszonych podmiotów, co przyspiesza innowacje i zwiększa elastyczność działań. Jest to widoczne w każdym aspekcie funkcjonowania współczesnych organizacji czy działania instytucji – także w budowie sieci dialogu, kooperacji, koprodukcji, wymiany i wzajemnych ewaluacji w obszarze kultury¹¹.

Istotną w tym kontekście implikacją dla zarządzania instytucjami kulturalnymi (odbioru dóbr i usług kulturalnych¹²) i artystycznymi (tworzenia, obiegu, obecności i odbioru dzieł sztuki¹³) są innowacje z zakresu programowania i analizowania polityk publicznych zgodnie z nurtem „polityki opartej na dowodach” (ang. *evidence based policy*), a więc ich działaniem w oparciu nie o domysły i szacunki co do np. potrzeb i możliwości publiczności i społeczności lokalnych, lecz o wykorzystanie diagnoz, badań opinii, ewaluacji czy analiz predykcyjnych¹⁴. Inne ważne przejście dotyczy zmian logiki zarządzania regionami i miastami. Coraz powszechniejsze jest wdrażanie zasad rozwijanego od lat 80. XX wieku sieciowego paradyg-

⁹ A. Zorska, *Korporacje transnarodowe. Przemiany, oddziaływania, wyzwania*, Warszawa 2007, s. 62; E. Chmielecka, *Informacja, wiedza, mądrość – co społeczeństwo wiedzy cenić powinno?*, op.cit., s. 60.

¹⁰ J. van Dijk, *Społeczne aspekty nowych mediów. Analiza społeczeństwa sieci*, Warszawa 2010, s. 106–117.

¹¹ Zob. D. Klaić, *Mobilność wyobraźni. Międzynarodowa współpraca kulturalna. Przewodnik*, Warszawa 2011.

¹² Za instytucje kulturalne uznaje się tu ogólnie zespół działań ludzkich związanych z utrzymaniem i rozwijaniem dziedzictwa w takich placówkach, jak: muzea, domy kultury, teatry i biblioteki. Jest to układ odbioru dóbr i usług kulturalnych, który cechuje formalizacja kontaktów twórców i odbiorców, nieprzechodność tych ról, stałość i profesjonalizacja roli twórcy oraz incydentalność roli odbiorcy. Zob. M. Golka, *Socjologia kultury*, Warszawa 2008, s. 128–130.

¹³ Instytucje artystyczne to zespoły ludzkich działań związanych z dziełami sztuki, szerzej: wytworami artystycznymi. Za M. Golką przyjmuje się istnienie czterech powiązanych ze sobą układów tych instytucji: (1) tworzenia – szkoły, twórcy, pracownie, salony, związki, grupy, kawiarnie; (2) obiegu – galerie, pisma, środki masowego przekazu, biblioteki, mecenas; (3) obecności – muzea, kolekcje, ekspozycje i (4) odbioru – audytoria, kluby, stowarzyszenia, grupy towarzyskie. O powiązaniach świadczą m.in. wspólna wiedza, kontakty, interesy ekonomiczne i polityczne obecnych w nich aktorów społecznych, wspólne czy zbliżone normy oraz cele lub przekonania co do pełnionych ról. Zob. M. Golka, *Socjologia kultury*, op.cit., s. 273–274.

¹⁴ Por. M. Lewandowski, *Innowacje w zarządzaniu instytucjami kultury*, Katowice 2011.

matu rozwoju, zgodnie z którym władze centralne państwa pełnią głównie funkcje koordynacyjne, korzystając ze wsparcia władz terytorialnych i instytucji otoczenia sektora produkcyjnego. Ideą przewodnią tego modelu jest założenie o wspieraniu wszystkich, a nie jedynie najwyżej rozwiniętych lub najbardziej peryferyjnych regionów na wielu możliwych polach działania, takich jak: inwestycje w infrastrukturę ekonomiczną i społeczną, badania i rozwój, zasoby ludzkie oraz biznes i jego otoczenie¹⁵. Nurt ten obejmuje takie koncepcje, jak nowe zarządzanie publiczne i współzarządzanie (ang. *governance*)¹⁶ oraz zintegrowane polityki zrównoważonego rozwoju¹⁷. Tym samym odchodzi się od rozwoju jednowymiarowego (np. gospodarczego, którego celem może być „miasto zieleni”, ekorozwoju – „miasto ograniczania zanieczyszczeń”) i dwuwymiarowego (np. rozwój gospodarczy przyjazny dla środowiska prowadzący do „miasta zmodernizowanego ekologicznie”, czy sprawiedliwego rozwoju gospodarczego – „miasto społecznie odpowiedzialne”) do trójwymiarowego – godzącego korzyści gospodarcze, społeczne i środowiskowe.

W społeczeństwie i gospodarce wiedzy dostrzega się wagę kapitału ludzkiego, czyli wszystkich cech jednostek i grup, m.in. wiedzy, umiejętności, stanu zdrowia, które mogą być istotne na rynku pracy i w innych obszarach życia społecznego¹⁸. Jego budowie służą inwestycje zewnętrzne np. z wykorzystaniem sieci i partnerstw międzysektorowych, formowanych przez administrację publiczną z podmiotami komercyjnymi i pozarządowymi, które pozwalają na włączanie mieszkańców i przedsiębiorców w zarządzanie i realizację skierowanych do nich usług publicznych. Jednocześnie są to inwestycje odpowiedzialnego biznesu i gospodarki społecznej, jak np. programy zwolnień monitorowanych pracowników (ang. *outplacement*), które mają „obrócić” sytuacje, w których jednostki i organizacje są wystawione na szczególne ryzyko socjalne i gospodarcze, w nowe szanse rozwojowe, także poprzez zaangażowanie w pracę zarobkową i wolontariat w sferze kultury¹⁹. Rozwiązania te są stosowane i promowane również w rozwoju przemysłów

¹⁵ Zob. Z. Strzelecki, *Polityka regionalna* [w:] *Gospodarka regionalna i lokalna*, Z. Strzelecki (red.), Warszawa 2008, s. 93–94; *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010–2020: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie. Załączniki*, Warszawa 2010, s. 3–42.

¹⁶ J.J. Wygnański, *W kierunku bardziej partycypacyjnego modelu rządzenia*, „ngo.pl”, 7.07.2011, <http://wiadomosci.ngo.pl/wiadomosci/664434.html> [dostęp: 2.12.2012].

¹⁷ Zob. Y. Rydin, *Sustainable Cities and Local Sustainability* [w:] *Handbook of Sustainable Development*, G. Atkinson, S. Dietz, E. Neumayer (red.), Cheltenham–Northampton 2007, s. 361–347.

¹⁸ B. Hamm, *Kapitał społeczny z punktu widzenia socjologicznego* [w:] *Kapitał społeczny*, L. Frąckiewicz, A. Rączaszka (red.), Katowice 2004, s. 52–53.

¹⁹ Zob. M. Klimczuk-Kochańska, A. Klimczuk, *Outplacement dla firm – bariery, potrzeby, czynniki rozwoju*, Białystok–Kraków 2012; M. Klimczuk-Kochańska, A. Klimczuk, *Outplacement dla*

kultury i kreatywnych, do których należy sektor nowych mediów²⁰. Na etapie rozwoju opartego na wiedzy powszechne są naciski na odbudowę zaufania społecznego i wzmocnienie kapitału społecznego poprzez współdziałanie różnych organizacji, grup i osób.

W naukach społecznych zauważa się obecnie, że paradygmat społeczeństwa i gospodarki wiedzy wyczerpuje się na rzecz koncepcji opartych na kreatywności lub mądrości²¹. Idea ta stanowi też jedną z podstaw rozwoju Polski w projekcie „Długookresowej Strategii Rozwoju Kraju 2030”²². Zdaniem E. Chmieleckiej społeczeństwo ma tu łączyć: umiejętności praktyczne bazujące na informacjach, rozumienie świata oparte na wiedzy oraz zdolności wykorzystania wiedzy w oparciu o wartości osadzone w tradycji i refleksji humanistycznej²³. Gospodarka kreatywna zaś to system wytwarzania i dystrybucji dóbr, usług i technologii, obejmujący dwa procesy²⁴, a mianowicie:

- ekonomizacji kultury – wykorzystania ekonomicznego potencjału twórczości artystycznej;
- kulturyzacji gospodarki – zastosowania twórczości artystycznej w przemyśle i usługach celem uzyskania innowacji, wzrostu wartości dodanej i obrotów przedsiębiorstw.

Kultura zajmuje więc w tej koncepcji miejsce kluczowe, jednak widoczne jest tutaj przejście od kultury rozumianej jako odrębny sektor gospodarki (produkcja i dystrybucja dóbr i usług kulturalnych dla zysku firm i osób prywatnych) w kierunku kultury jako czynnika generującego kreatywność gospodarki jako takiej. Przemysły kreatywne obejmują m.in.: sztuki wizualne, performatywne i audiowizualne, modę, media, wzornictwo, usługi architektoniczne, reklamę i turystykę. Są to główne obszary wzrostu we współczesnej globalnej gospodarce, które sprzyjają

pracowników – bariery, potrzeby, czynniki rozwoju, Białystok–Kraków 2012.

²⁰ A. Klasik, *Od sektora kultury do przemysłów kreatywnych* [w:] *Od przemysłów kultury do kreatywnej gospodarki*, A. Gwóźdź (red.), Warszawa 2010, s. 55–59.

²¹ Zob. L.W. Zacher, *Transformacje społeczeństw: od informacji do wiedzy*, op.cit.; A. Klimczuk, *Wiekizm jako przeszkoda w budowie społeczeństwa mądrości* [w:] *Wspólnota i różnica. Interdyscyplinarne studia, analizy i rozprawy*, A. Kobylarek (red.), Toruń 2009, s. 344–360; *Kreatywna i innowacyjna Europa wobec wyzwań XXI wieku*, A. Kukliński, K. Pawłowski, J. Woźniak (red.), Kraków 2009; A. Kukliński, *Od gospodarki opartej na wiedzy do gospodarki opartej na mądrości. Na spotkanie z enigmą XXI wieku* [w:] *Polska myśl strategiczna. Na spotkanie z enigmą XXI wieku*, A. Kukliński, E. Mączczyńska (red.), „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego” 2011, nr 2, Vol. 52, s. 65–68.

²² *Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju. Projekt. Część I*, M. Boni (red.), Warszawa 2012; *Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju. Projekt. Część II*, M. Boni (red.), Warszawa 2012.

²³ E. Chmielecka, *Informacja, wiedza, mądrość - co społeczeństwo wiedzy cenić powinno?*, op.cit., s. 61.

²⁴ A. Klasik, *Od sektora kultury do przemysłów kreatywnych*, op.cit., s. 48–49, 62.

zatrudnieniu w przemyśлах zależnych, rewitalizacji przestrzeni, innowacjom, jakości życia i wzrostowi dochodów, bowiem wykraczają poza instytucje kultury, łącząc je z edukacją, nauką, pomocą publiczną i zaangażowaniem kapitałowym sektora prywatnego²⁵.

Przejęcie od sektorów kultury do sektorów kreatywnych oznacza dynamiczne kształtowanie się nowych formalnych i nieformalnych instytucji kulturalnych i artystycznych, zmiany konfiguracji w strukturach organizacyjnych już istniejących instytucji oraz przekraczanie, płynność granic między nimi, w tym odchodzenie od podziałów na kulturę wysoką i masową. Innowacje w instytucjach dotyczą przynajmniej pięciu obszarów:

1. Usługi kulturalne mają oddziaływać na intelektualno-kulturalną kondycję jednostek i zbiorowości, wzbogacać ich kapitał ludzki²⁶. Wydarzenia i dobra kulturalne stają się środkami do osiągnięcia innych wartości lub celów, np. edukacji, aktywizacji społecznej, podnoszenia konkurencyjności na rynku pracy czy budowy wizerunku miast i regionów. Czas wolny od pracy staje się obszarem „produktywnego lenistwa” – mniej lub bardziej jawnego wytwarzania rozmaitych zasobów dla jednostek i zbiorowości, np. zdrowego stylu życia ograniczającego koszty opieki nad chorymi, niepełnosprawnymi i niedołączonymi (w tym opieki długoterminowej nad ludźmi starymi)²⁷ czy zapisów w bazach danych stanowiących podstawę nowych programów działań publicznych i komercyjnych (ang. *big data* i *data mining*)²⁸;
2. „Promowanie kreatywności jako narodowego lub regionalnego potencjału ekonomicznego”²⁹ staje się obszarem działalności władz publicznych. Kładzie się nacisk na nowość dóbr i usług, indywidualne talenty, innowacje i produktywność – cechy wykraczające poza granice kultur narodowych³⁰;
3. Zakłada się zwiększenie elastyczności struktur poprzez łączenie działań podmiotów publicznych, komercyjnych i pozarządowych, które cechują się

²⁵ Ibidem, s. 52, 55–58.

²⁶ H. Sochacka-Krysiak, R. Małkowska, *Usługi społeczne w jednostkach samorządu terytorialnego* [w:] *Nowe zarządzanie publiczne w polskim samorządzie terytorialnym*, A. Zalewski (red.), Warszawa 2005, s. 339.

²⁷ A. Giddens, *Europa w epoce globalnej*, Warszawa 2009, s. 177–186.

²⁸ T. Szlendak, *Co się dzieje z czasem wolnym? Od codziennego znoju i odpoczynku do codzienności, w której czas eksplodował* [w:] *Barwy codzienności. Analiza socjologiczna*, M. Bogunia-Borowska (red.), Warszawa 2009, s. 210–214.

²⁹ C. Bilton, *Polityka kreatywności* [w:] *Od przemysłów kultury do kreatywnej gospodarki*, A. Gwóźdź (red.), Warszawa 2010, s. 65.

³⁰ Ibidem, s. 69–73.

odmiennymi zasadami i celami³¹. W ten sposób konceptualizacja, finansowanie i ewaluacja nowych inicjatyw, projektów i strategii zachodzą zarówno „odgórnie”, jak i „oddolnie”, w ramach platform współdziałania, klastrów, aliansów, partnerstw lokalnych i paktów;

4. Struktury muszą być dostosowane do Internetu, który staje się nowym układem uczestnictwa w kulturze³². Ułatwia gromadzenie i dostęp do zasobów niematerialnych służących generowaniu propozycji rozwiązania problemów, które mogą stanowić podstawę innowacji. Nowe struktury wymagają usieciowienia instytucji kulturalnych i artystycznych, ich otwarcia się na współzarządzanie z odbiorcami, bowiem nieprzechodniość roli twórcy i odbiorcy odchodzi już do lamusa. Przykładem są tu medialaby – interdyscyplinarne instytucje kultury łączące w sobie zadania instytucji naukowych, edukacyjnych, kulturalnych (odbioru treści) i artystycznych (ich tworzenia), w których są wykorzystywane i projektowane technologie i media cyfrowe oraz działania łagodzące konfliktogenne przemiany więzi międzypokoleniowych³³;
5. Sektory kreatywne wymagają zmiany struktury nakładów na prace badawczo-rozwojowe. Odmienność prowadzonej w nich działalności w stosunku do przemysłu wydobywczego, przetwórczego czy usług materialnych uzasadnia wprowadzanie nowych polityk innowacyjności oraz systemów transferu technologii i komercjalizacji wiedzy³⁴.

Głównym wyzwaniem staje się w tych nowych warunkach tworzenie i wzrost kapitału kreatywnego. Według R. Floridy kapitał kreatywny składa się z trzech czynników rozwoju miast, regionów i krajów (tzw. „3T”): technologii (liczba zgłaszanych wniosków patentowych), talentów (odsetek zatrudnionych na stanowiskach twórczych) i tolerancji (wypadkowa miar otwartości społeczności na różno-

³¹ M. Dragičević-Šešić, B. Stojković, *Kultura. Zarządzanie, animacja, marketing*, Warszawa 2010, s. 34–36; H. Sochacka-Krysiak, R. Małkowska, *Usługi społeczne w jednostkach samorządu terytorialnego*, op.cit., s. 355–359, 365–369, 395–397; P. Kieliszewski, *Publiczne i prywatne. O nowym modelu relacji międzysektorowych* [w:] *Od przemysłów kultury do kreatywnej gospodarki*, A. Gwóźdź (red.), Warszawa 2010, s. 34–46; A. Klasik, *Od sektora kultury do przemysłów kreatywnych*, op.cit., s. 50, 61.

³² Por. M. Filiciak, A. Tarkowski, *Niebezpieczne związki – rynkowa i społeczna produkcja kultury* [w:] *Od przemysłów kultury do kreatywnej gospodarki*, A. Gwóźdź (red.), Warszawa 2010, s. 80, 91–93.

³³ A. Klimczuk, *Korzyści, szanse i zagrożenia w realizacji idei MediaLabu* [w:] *Digitalizacja dziedzictwa*, A. Orlik (red.), Warszawa 2010, s. 15–18.

³⁴ S. Cunningham, *Knowledge and Cultural Capital* [w:] *Handbook on the Knowledge Economy*, D. Rooney, G. Hearn, A. Ninan (red.), Cheltenham–Northampton 2005, s. 93–101; *Rekomendacje zmian w polskim systemie transferu technologii i komercjalizacji wiedzy*, K.B. Matusiak, J. Guliński (red.), Warszawa 2010.

rodność społeczną: wskaźnika liczby gejów, tygła narodów i bohemy)³⁵. Ich koncentracja w jednym miejscu i czasie przyciąga przedstawicieli klasy kreatywnej, buduje przewagę konkurencyjną przedsiębiorstw oraz sprzyja wytwarzaniu i wymianie handlowej innowacji. Coraz częściej pojawia się więc zapotrzebowanie na tworzenie polityki kreatywności. Należy przy tym zaznaczyć, iż utrzymanie w tym nurcie koncepcje wzbudzają poważne spory teoretyczne i metodologiczne m.in. z uwagi na: (1) wielość alternatywnych koncepcji kluczowych czynników rozwoju³⁶; (2) złożone oddziaływanie na zmiany w stratyfikacji społecznej (w tym na zakres nierówności)³⁷; (3) ideologiczne przesłanki i przewartościowania³⁸ oraz (4) hipotezę wzmocnienia negatywnych aspektów takich zjawisk, jak rządomyślność (ang. *governmentality*), biowładza i miękka władza (ang. *soft power*) powodujących dezintegrację więzi społecznych poprzez promocję narcyzmu, oraz rozwój „samorządnych zdolności” (ang. *self-governing capabilities*) prowadzących do zwiększonej samokontroli i osobistej odpowiedzialności³⁹.

Zwolennicy wspierania kreatywności zwracają szczególną uwagę na tworzenie warunków sprzyjających procesom twórczym w organizacjach różnego typu oraz na konieczność systemowego wspierania rozwoju kompetencji kulturowych. Ważny staje się rozwój umiejętności nierutynowych poprzez wspieranie twórczości dzieci, systemu edukacji szkolnej, organizacji, grup, środowisk pracy, ośrodków badawczo-rozwojowych i administracji publicznej⁴⁰. Technologie cyfrowe są tu zarówno przedmiotem, jak i środkiem edukacji⁴¹. Procesy te są inicjowane we

³⁵ R. Florida, *Narodziny klasy kreatywnej oraz jej wpływ na przeobrażenia w charakterze pracy, wypoczynku, społeczeństwa i życia codziennego*, Warszawa 2010, s. 256–275.

³⁶ Zob. P. Drewe, *Koncepcje rozwoju miast i regionów miejskich w Europie* [w:] *Problematyka przyszłości regionów. W poszukiwaniu nowego paradygmatu*, P. Jakubowska, A. Kukliński, P. Żuber (red.), Warszawa 2008, s. 312–328.

³⁷ Zob. M. Marody, M. Lewicki, *Przemiany ideologii pracy* [w:] *Kultura i gospodarka*, J. Kochanowicz, M. Marody (red.), Warszawa 2010, s. 85–128; A. Klimczuk, *Experts and Cultural Narcissism. Relations in the Early 21st Century*, Saarbrücken 2012.

³⁸ Zob. *Ekonomia kultury. Przewodnik Krytyki Politycznej*, Warszawa 2010; *Wieczna radość. Ekonomia polityczna społecznej kreatywności*, J. Sowa (red.), Warszawa 2011; C. Bilton, *Polityka kreatywności*, op.cit., s. 64–78.

³⁹ A. Klimczuk, *Experts and Cultural Narcissism. Relations in the Early 21st Century*, Saarbrücken 2012.

⁴⁰ R. Drozdowski (i wsp.), *Wspieranie postaw proinnowacyjnych przez wzmocnienie kreatywności jednostki*, Warszawa 2010; *Rekomendacje zmian w polskim systemie transferu technologii i komercjalizacji wiedzy*, K.B. Matusiak, J. Guliński (red.), Warszawa 2010; D. Ilczuk, K. Krzysztofek, *Znaczenie kompetencji kulturowych dla budowania kreatywności i kapitału intelektualnego Europy*, Warszawa 2011.

⁴¹ W kontekście polityki kreatywności można wskazać m.in. na edukację informatyczną – wykorzystanie komputerów i Internetu, nauczanie przez Internet, czyli *e-learning*, edukację medialną – naukę krytycznej interpretacji przekazów i wykorzystywania mediów do kreatywności, *we-learning*

wszystkich grupach wiekowych, np. w działaniach wobec osób starszych wyłania się paradygmat „kreatywnego starzenia się”, który w centrum stawia zaangażowanie seniorów i senierek w aktywność twórczą prowadzącą do pozytywnych efektów m.in. w utrzymaniu zdrowia, zwalczaniu samotności i budowie relacji międzypokoleniowych.

W kontekście interwencji i współdziałania podmiotów publicznych, komercyjnych i pozarządowych ciekawą propozycją określenia kapitału kreatywnego jest koncepcja A. Klasika, który określa „kapitał kreatywny i przedsiębiorczy” jako trzy zdolności: (1) „prospektywnego i strategicznego myślenia oraz przeprowadzania śmiałych, flagowych projektów przez lokalne przywództwo”; (2) „do generowania pomysłów i ich materializacji w formie innowacji” przez „kierownictwo i profesjonalny personel firm i instytucji” oraz (3) „mieszkańców i społeczności lokalnych do kreatywnego uczestnictwa w podejmowaniu wyzwań i twórczym rozwiązywaniu problemów miasta”⁴². Ten sam autor zwraca szczególną uwagę na zwiększoną rolę edukacji: artystycznej i kulturalnej. Pierwsza formuje talenty artystyczne i kapitał kreatywny środowisk kulturotwórczych, które przekładają się na produkcję i dystrybucję produktów kulturowych. Edukacja kulturalna zaś kształtuje kapitał kulturowy społeczności lokalnych i w ten sposób określa ich skłonność do konsumpcji oraz decyzje w zakresie stylów życia.

W obu koncepcjach – społeczeństwa i gospodarki kreatywnej – lokujących rozwój w nowych technologiach i powszechnej twórczości kultura staje się kluczowym czynnikiem pozytywnych zmian. Zdajemy sobie sprawę, że w tych teoriach nie ma zawartych doskonałych i uniwersalnych recept na dobrobyt, wysoki poziom i postrzeganą przez mieszkańców jakość ich życia. Z pewnością jednak, koncepcje te wskazują właśnie na kulturę jako na obszar unikalnych i wartych pobudzenia zasobów rozwoju regionalnego i lokalnego.

– uczenie się w społecznościach internetowych i serwisach społecznościowych, *m-learning* – nauczanie z wykorzystaniem telefonów komórkowych i urządzeń mobilnych, „poważne gry” (ang. *serious games*) – wykorzystanie symulatorów treningowych i interaktywnych programów edukacyjnych. Zob. M. Filiciak, *Kultura konwergencji i luka uczestnictwa – w stronę edukacji medialnej* [w:] *Kultura 2.0 – Wyzwania cyfrowej przyszłości*, E. Bendyk (red.), Warszawa 2007, s. 49–50; *Elektroniczna gospodarka w Polsce. Raport 2010*, M. Kraska (red.), Poznań 2010; A. Klimczuk, *Rozrywkowe skrzywienie – kiedy dokuczliwość społeczna gier komputerowych przekroczy dopuszczalny poziom?*, „Homo communicativus” 2008, nr 2, Vol. 4, s. 107–108.

⁴² A. Klasik, *Kreatywne i atrakcyjne miasta. Koncepcje i mechanizmy restrukturyzacji aglomeracji miejskich* [w:] *Kreatywna aglomeracja – potencjały, mechanizmy, aktywności. Podejścia metodologiczne*, A. Klasik (red.), Katowice 2008, s. 59.

3. Wybrane czynniki kształtujące kulturę w województwie podlaskim

Województwo podlaskie ze stolicą w Białymstoku utworzono poprzez połączenie obowiązujących w poprzednim podziale w latach 1975–1998 województw białostockiego (w całości), łomżyńskiego (w większej części) i suwalskiego (w mniejszej części). Zajmuje ono powierzchnię 20 180 km², czyli 6,4% obszaru kraju.

W tym miejscu należy wspomnieć o wybranych środowiskowych i społeczno-gospodarczych uwarunkowaniach rozwoju tego obszaru północno-wschodniego pogranicza Polski. W województwie podlaskim istotne znaczenie mają tereny objęte ochroną przyrody: w 2011 roku stanowiły 31,9% powierzchni województwa⁴³. W podlaskim znajdują się 4 parki narodowe, 3 parki krajobrazowe, 85 rezerwatów przyrody i ponad 2 tysiące pomników przyrody. W latach 1988–2011 doszło do nieznacznego wzrostu liczby mieszkańców: ze 1188 tysięcy osób w 1988 roku do 1200 tysięcy osób w 2011 roku⁴⁴. Jednocześnie odnotowano spadek liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym (17 lat i mniej) z 361 tysięcy osób (30,3% całej populacji województwa) do 233 tysięcy osób (18,5%) i wzrost populacji w wieku poprodukcyjnym z 165 tysięcy osób (13,8%) do 212 tysięcy osób (17,7%). Pod względem udziału ludności w wieku poprodukcyjnym w Polsce województwo podlaskie miało jeden z najwyższych wyników w kraju obok opolskiego (17,8%), lubelskiego (17,9%), śląskiego (18,1%), mazowieckiego (18,1%), świętokrzyskiego (18,7%) i łódzkiego (19,4%). Przyrost naturalny w podlaskim wynosi -0,4 na 1000 ludności, przy średniej dla kraju 0,3.

W prognozie demograficznej Głównego Urzędu Statystycznego z 2008 roku przewiduje się zmniejszenie liczby ludności województwa podlaskiego⁴⁵. Do 2035 roku w podlaskim ma ono wynosić 120 tysięcy osób, jednocześnie postępować będzie zmniejszanie się liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym⁴⁶ z 242 tysięcy osób (20,3% całej populacji województwa) w 2007 roku do 165 tysięcy (15,3%) w 2035. W prognozowanym okresie nastąpi wzrost liczby osób w wieku poprodukcyjnym z 202 tysięcy osób (17,1%) do 303 tysięcy osób (28,3%). Niekorzystne trendy demograficzne należy zestawić z danymi o gęstości zaludnienia i migra-

⁴³ *Bank Danych Lokalnych*, GUS, <http://www.stat.gov.pl/bdl> [dostęp: 2.12.2012].

⁴⁴ *NPR i PSR 2002. Raport z wyników spisów powszechnych – Województwo Podlaskie*, Białystok 2003, s. 32; *Bank Danych Lokalnych*, GUS, <http://www.stat.gov.pl/bdl> [dostęp: 2.12.2012].

⁴⁵ *Prognoza ludności na lata 2008–2035*, Warszawa 2009, s. 173.

⁴⁶ *Prognoza ludności na lata 2008–2035 – Województwo Podlaskie*, Komunikat GUS z 1.07.2008, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_prognoza_ludnosci_na_lata_2008_2035_20_podlaskie.xls [dostęp: 2.12.2012].

cjach⁴⁷. Województwo podlaskie cechuje się najniższą średnią gęstością zaludnienia, która w 2011 roku wynosiła 59 osób na km² i była znacznie niższa niż średnia krajowa 123 osób na km². Charakterystyczne jest również ujemne saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały, które w podlaskim w 2011 roku wynosiło -1,6 na 1000 ludności i było wyższe niż średnia krajowa równa -0,1.

Region cechuje się słabym uprzemysłowieniem – istotne są tu dwa kierunki rozwoju: rolnictwo i turystyka. W województwie podlaskim jest 40 miast, z czego 3 na prawach powiatu. Infrastruktura transportowa jest najslabiej rozwinięta w kraju⁴⁸. Gęstość dróg o nawierzchni twardej w województwie podlaskim w 2011 roku wynosiła 61 km na 100 km², co znacznie odbiega od średniej krajowej wynoszącej 89,7 km na 100 km². Podobnie występuje niższa średnia gęstość linii kolejowych, w województwie podlaskim wynosiła 4,1 km na 100 km², przy średniej krajowej 7,1 km na 100 km². Jednocześnie dostrzegalne są znaczne różnice, jeśli chodzi o transport wodny i lotniczy. Pierwszy w województwie podlaskim ogranicza się do ruchu turystycznego na kanale augustowskim, drugi nie istnieje, choć obecne są dwa lotniska sportowe w Białymstoku i Suwałkach. W strukturze zatrudnienia według sektorów gospodarki w 2011 roku dominował udział usług – pracowało tu 261 tysięcy osób – oraz rolnictwa, łowiectwa, leśnictwa i rybactwa – 116 tysięcy osób. Najmniej osób pracowało w przemyśle i budownictwie – 115 tysięcy osób. Stopa bezrobocia rejestrowanego w 2011 roku wynosiła 14,1% w województwie podlaskim i przekraczała średnią krajową 12,5%. Wartość PKB na 1 mieszkańca w 2010 roku wynosiła 26 985zł, przy czym była niższa wobec średniej krajowej 37 096zł.

Nie bez znaczenia jest fakt, iż północno-wschodnie pogranicze Polski jest najbardziej zróżnicowaną pod względem narodowym i etnicznym częścią kraju⁴⁹. O zróżnicowaniu kulturowym województwa podlaskiego świadczy obecność Białorusinów (46 tysięcy), Litwinów (5 tysięcy), Ukraińców (około 1,4 tysiąca), Rosjan (około 0,6 tysiąca) oraz Tatarów i Romów (po około 0,3 tysiąca). Niemniej można przypuszczać, iż dane te są zaniżone – wielu przedstawicieli mniejszości może obawiać się negatywnych konsekwencji publicznego przyznawania się do swojego pochodzenia. Zróżnicowanie to jest dostrzegane przez władze i zostało uznane za jeden z kluczowych atutów województwa w strategii rozwoju⁵⁰.

⁴⁷ *Bank Danych Lokalnych*, GUS, <http://www.stat.gov.pl/bdl> [dostęp: 2.12.2012].

⁴⁸ *Bank Danych Lokalnych*, GUS, <http://www.stat.gov.pl/bdl> [dostęp: 2.12.2012].

⁴⁹ *Ludność według deklarowanej narodowości oraz województw w 2002 r.*, Komunikat GUS z 15.07.2008, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_nsp2002_tabl3.xls [dostęp: 2.12.2012].

⁵⁰ *Strategia rozwoju województwa podlaskiego do 2020 roku*, op.cit., s. 5.

Jeśli chodzi o podmioty sektora kultury, to są one w znacznej mierze skoncentrowane w stolicy województwa i pozostałych miastach na prawach powiatu. W województwie podlaskim poza Białymstokiem są to jeszcze Łomża i Suwałki. Ludność Białegostoku wynosi 294 tysiące mieszkańców i stanowi niemal 24,5% mieszkańców województwa. Suwałki mają ponad 69 tysięcy mieszkańców, Łomża 63 tysiące.

Tabela 1. Instytucje kultury w Białymstoku i województwie podlaskim w 2011 roku

Instytucja	Białystok	Region	Region/Białystok
Placówki biblioteczne	17	247	6,88%
Biblioteki naukowe, fachowe	27	57	47,37%
Kina stałe	3	14	21,43%
Muzea łącznie z oddziałami	5	27	18,52%
Teatr dramatyczny	1	2	50,00%
Teatr lalkowy	2	3	66,67%
Filharmonia	1	2	50,00%
Galerie i salony sztuki	3	8	37,50%
Domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice	15	158	9,49%

Źródło: *Bank Danych Lokalnych*, GUS, <http://www.stat.gov.pl/bdl> [dostęp: 2.12.2012].

Według bazy organizacji pozarządowych Stowarzyszenia Klon/Jawor w obszarze kultury w województwie działa 246 organizacji pozarządowych, z czego 176 ma swoje siedziby w Białymstoku⁵¹. Z badań Głównego Urzędu Statystycznego z 2009 roku wynika, że w Polsce na jedno województwo przypadało przeciętnie 12 teatrów, 48 muzeów, 525 bibliotek publicznych, 22 galerie, 252 domy kultury (z pokrewnymi instytucjami) oraz 28 kin stałych⁵². Województwo podlaskie pod względem wszystkich rodzajów instytucji kultury znajduje się poniżej średniej krajowej. Region charakteryzuje się najmniejszą liczbą bibliotek publicznych (2,9% z wszystkich jednostek krajowych), jedną z najsłabiej rozwiniętych infrastruktur domów kultury oraz podobnych instytucji (4,2%) a także kin stałych (3,3%). Dysproporcje te przekładają się na rozmieszczenie instytucji kultury w miastach oraz na wsi. Dominacja miejskich instytucji występuje w województwach o największej ich

⁵¹ Katalog Urzędu Miejskiego w Białymstoku wraz organizacjami komercyjnymi i publicznymi obejmuje 156 podmiotów sektora kultury. Wykaz organizacji pozarządowych Urzędu Miejskiego w Białymstoku zawiera 107 podmiotów działających w obszarze kultury. Zob. *Oficjalna strona Urzędu Miejskiego w Białymstoku*, <http://www.bialystok.pl> [dostęp: 2.12.2012].

⁵² *Instytucje kultury w Polsce w 2009 roku*, Warszawa 2010, s. 38–39.

liczbie, są zatem mniej dostępne dla ogółu mieszkańców. Najbardziej osiągalne są dość równomiernie rozmieszczone domy kultury i biblioteki publiczne.

Tabela 2. Instytucje kultury według województw w 2009 roku

Wyszczególnienie	Teatry*	Muzea	Biblioteki publiczne	Galerie**	Domy kultury***	Kina stałe
Polska	186	774	8392	346	4027	448
Dolnośląskie	18	58	643	19	262	44
Kujawsko-pomorskie	8	29	450	13	199	16
Lubelskie	6	46	601	10	188	28
Lubuskie	3	15	260	4	90	13
Łódzkie	12	46	561	40	238	28
Małopolskie	22	111	762	69	480	43
Mazowieckie	40	113	991	56	256	53
Opolskie	3	13	320	3	232	11
Podkarpackie	3	40	690	5	324	30
Podlaskie	7	24	246	9	169	15
Pomorskie	13	59	336	20	226	19
Śląskie	20	60	816	36	387	52
Świętokrzyskie	3	24	296	11	130	11
Warmińsko-mazurskie	4	25	319	14	146	23
Wielkopolskie	12	86	718	19	379	41
Zachodniopomorskie	12	25	383	18	321	21

* Tylko sceny główne mające własny zespół. ** Instytucje zajmujące się głównie lub wyłącznie działalnością wystawienniczą. *** Domy kultury, ośrodki kultury, kluby i świetlice.

Źródło: *Instytucje kultury w Polsce w 2009 roku*, GUS, Warszawa 2010, s. 37.

Udział w wykorzystaniu instytucji kultury województwa podlaskiego kształtuje się na poziomie przeciętnym w przypadku domów kultury i teatrów, niskim w przypadku muzeów i kin oraz bardzo niskim w przypadku bibliotek publicznych i galerii⁵³. Może wynikać to nie tylko z mniejszej dostępności instytucji poszczególnych typów, ale też z odmiennych zainteresowań i aspiracji mieszkańców bardziej rolniczych i mniej zurbanizowanych niż w pozostałych częściach kraju miejscowości. Jeśli chodzi o uczestnictwo mieszkańców w ofercie instytucji kultury, to

⁵³ Ibidem, s. 41.

specyfiką województwa podlaskiego są głównie imprezy domów kultury i podobnych instytucji⁵⁴. Na jedną instytucję typu dom kultury przypada tu 55 imprez rocznie, nieco mniej niż średnia krajowa wynosząca 60 imprez. Jednocześnie w miastach zorganizowano niemal dwukrotnie więcej imprez niż na wsi. W przeliczeniu na jedną instytucję było to trzykrotnie więcej imprez zorganizowanych przez miejskie domy kultury. W odniesieniu do krajowych domów kultury i podobnych instytucji zaobserwowano także, że zachodzi związek między liczbą imprez w danym województwie a liczbą ich uczestników⁵⁵. Im więcej jest wydarzeń kulturalnych, tym więcej jest też ich uczestników. Udział w wydarzeniach organizowanych przez placówki miejskie i wiejskie w województwie podlaskim wynosił nieco powyżej średniej krajowej. Niemniej w miastach regionu w wydarzeniach kulturalnych uczestniczyło niemal pięciokrotnie więcej osób.

Na podstawie badań przeprowadzonych w ramach projektu „Diagnoza partycypacji w kulturze w województwie podlaskim”, których prezentacja wykracza poza ramy niniejszego opracowania, można wnioskować, że na początku XXI wieku w regionie obserwuje się negatywne i pozytywne procesy w zakresie dostępu do instytucji kultury i uczestnictwa w kulturze⁵⁶. Maleje liczba bibliotek publicznych i ich czytelników oraz kin stałych. Spada liczba imprez oświatowych w muzeach. Mimo wzrostu liczby teatrów i instytucji muzycznych zauważa się spadek liczby widzów i słuchaczy. Zmniejsza się też liczba imprez domów kultury i podobnych instytucji oraz zakres uczestnictwa w zespołach artystycznych. Poprawie ulega wyposażenie instytucji w usprawnienia dla osób poruszających się na wózkach inwalidzkich. Wzrasta oglądalność filmów w kinach stałych, w tym filmów produkcji polskiej. Rośnie liczba muzeów i zwiedzających je osób. Wzrasta liczba wystaw i ekspozycji w galeriach i klubach sztuki oraz ich odbiorców. Rośnie udział osób w kołach i klubach w domach kultury i podobnych instytucjach. Zauważa się jednak słabą znajomość spontaniczną instytucji kulturalnych. Poziom kapitału kulturowego mierzonego stopniem korzystania mieszkańców województwa podlaskiego z oferty instytucji „kultury wysokiej” jest niski. Blisko połowa mieszkańców województwa w ostatnim roku nie odwiedziła żadnej instytucji „kultury wysokiej”: opery, filharmonii, teatru, galerii sztuki, muzeum. Typowy nie-użytkownik „kultury wysokiej” to osoba po 60. roku życia, spoza Białegostoku, z przeciętną bądź słabą sytuacją gospodarstwa domowego, emerytowana, z wykształceniem

⁵⁴ Ibidem, s. 43–45.

⁵⁵ Ibidem, s. 72–73.

⁵⁶ J. Poleszczuk, K. Sztop-Rutkowska, Ł. Kiszkiel, A. Klimczuk, R.J. Mejsak, K. Winiecka, *Diagnoza partycypacji w kulturze w województwie podlaskim*, Białystok 2012.

podstawowym bądź zawodowym. Około 40% respondentów nie jest w stanie spontanicznie podać ani jednego wydarzenia kulturalnego, imprezy kulturalnej odbywającej się w województwie. Głównym źródłem informacji o wydarzeniach kulturalnych jest Internet, w dalszej kolejności prasa lokalna i znajomi.

4. Przesłanki do powstania Regionalnego Obserwatorium Kultury w województwie podlaskim

Biorąc pod uwagę zarówno teoretyczne ujmowanie obserwowanych zmian społecznych, jak i specyfikę województwa podlaskiego, przedstawiamy koncepcję Regionalnego Obserwatorium Kultury (ROK).

W 2012 roku Fundacja Laboratorium Badań i Działań Społecznych „SocLab” zainicjowała tworzenie ROK w województwie podlaskim⁵⁷. W ramach ROK Fundacja wraz z kluczowymi partnerami⁵⁸ prowadzi systematyczne badania nad podmiotami sektora kultury i ich rolą w realizacji strategii aktywnych polityk rozwoju regionalnego, w tym polityki kulturalnej, społecznej i innowacji. W Polsce obserwatoria kultury powstają od 2010 roku głównie z inicjatywy Narodowego Centrum Kultury. Do tej pory utworzono je m.in. w Krakowie, Bydgoszczy, Poznaniu i Katowicach. Sama nazwa „obserwatorium” wskazuje na stopień zaangażowania tego typu instytucji w procesy zarządzania kulturą⁵⁹. Obserwatorium zazwyczaj jest ciałem doradczym bądź opiniotwórczym, ośrodkiem badawczym, siecią badawczą, platformą współpracy pomiędzy środowiskiem uniwersyteckim a kulturalnym, w mniejszym stopniu jest bezpośrednio zaangażowane w zarządzanie kulturą.

Przesłanki do podjęcia takiego działania były następujące:

- niedostatek lokalnych odpowiedzi na wyzwania rozwoju kreatywności wskazywane przez Komisję Europejską w strategii „Europa 2020” – powiązania kultury z inicjatywami przewodnimi, w tym z ograniczaniem ubó-

⁵⁷ Oficjalna strona internetowa Fundacja Laboratorium Badań i Działań Społecznych „SocLab”, <http://www.soclab.org.pl> [dostęp: 2.12.2012]; A. Klimczuk, *Obserwatorium kultury – propozycja modelu w województwie podlaskim*, Białystok 2012 (w dostępie Fundacji „SocLab”).

⁵⁸ Badania w ramach Regionalnego Obserwatorium Kultury stanowią przedmiot współpracy pomiędzy Fundacją „SocLab”, Instytutem Socjologii UwB i firmą „Sondaż Podlaski”. Obserwatorium wchodzi w skład ogólnopolskiej sieci Obserwatoriów Żywej Kultury wraz z: Fundacją Obserwatorium Żywej Kultury – Sieć Badawcza (Warszawa), Instytutem Kultury Miejskiej (Gdańsk), Centrum Edukacji i Inicjatyw Kulturalnych (Olsztyn). Dane dostępne są za pośrednictwem systemu MojaPolska.pl, zarządzanego przez Stowarzyszenie Klon/Jawor.

⁵⁹ Zob. M. Kisilowska, *Obserwatorium kultury jako ośrodek zarządzania wiedzą*, Warszawa 2005, s. 5–6.

- stwa⁶⁰, polityką innowacyjną, przemysłową i cyfryzacji⁶¹, rozwojem przedsiębiorstw społecznych⁶²;
- brak w województwie podlaskim systematycznych badań nad sektorem kultury oraz przemysłami kultury i kreatywnymi⁶³;
 - niewystarczające uwzględnienie trendów technologicznych i innowacji w kulturze w regionalnej polityce kulturalnej⁶⁴; jednocześnie zwracanie uwagi w dokumentach strategicznych na: niedostateczną współpracę między organizatorami przedsięwzięć, konieczność profesjonalizacji kadr kultury i ich adaptacji do nowych wyzwań, trudności w promocji i oferowaniu kultury, postrzeganie województwa jako „Polski B”, niewykorzystanie kultury jako czynnika mogącego ograniczać skalę emigracji;
 - słabości programowania strategicznego w zakresie polityki kulturalnej województwa i jego stolicy, Białegostoku⁶⁵; brak spójności proponowanych i realizowanych działań w zakresie rozwoju infrastruktury i stymulowania aktywności w sferze kultury, turystyki, sportu i rekreacji; w ochronie zabytków, dóbr kultury i dóbr kultur współczesnej oraz współpracy z organizacjami pozarządowymi i grupami nieformalnymi;
 - niedostatek wyraźnego zaangażowania lokalnych podmiotów sektora kultury w realizację programów na rzecz budowy kapitału ludzkiego, społecznego i kulturowego; brak lokalnych partnerstw i klastrów kreatywnych;
 - zapotrzebowanie na rozwój kształcenia przez całe życie, jak też na rozwój przestrzeni i infrastruktury kulturalnej i rekreacyjnej, promujących aktywny i zdrowy styl życia oraz partycypację społeczną w podejmowaniu decyzji;
 - niski poziom rozwoju partycypacji obywatelskiej, w tym również w zakresie

⁶⁰ Europejska platforma współpracy w zakresie walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym: europejskie ramy na rzecz spójności społecznej i terytorialnej, KOM(2010) 758, Bruksela 2010.

⁶¹ Europejska agenda cyfrowa, KOM(2010)245, Bruksela 2010; Projekt przewodni strategii Europa 2020. Unia innowacji, KOM(2010) 546, Bruksela 2010; Zintegrowana polityka przemysłowa w erze globalizacji. Konkurencyjność i zrównoważony rozwój na pierwszym planie, KOM(2010) 614, Bruksela 2010.

⁶² Inicjatywa na rzecz przedsiębiorczości społecznej. Budowanie ekosystemu sprzyjającego przedsiębiorstwom społecznym w centrum społecznej gospodarki i społecznych innowacji, KOM(2011) 682, Bruksela 2011.

⁶³ Startery podlaskiej gospodarki. Analiza gospodarczych obszarów wzrostu i innowacji województwa podlaskiego: sektor produkcji oprogramowania komputerowego, Białystok 2011.

⁶⁴ Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2020 roku, Białystok 2008; Wojewódzka Strategia Polityki Społecznej na lata 2010–2018, Białystok 2010.

⁶⁵ Strategia Rozwoju Miasta Białegostoku na lata 2011–2020 plus, Białystok 2010.

funkcjonowania kultury i określania jej miejsca w koncepcjach rozwojowych województwa⁶⁶.

Biorąc pod uwagę charakterystykę województwa podlaskiego w naszej koncepcji Regionalnego Obserwatorium Kultury, podkreślamy specyfikę terytorialną, która wiąże się ze: zróżnicowaniem kulturowym (większa niż w innych województwach liczba grup etnicznych, mniejszości narodowych i religijnych); specyfiką pogranicza – usytuowaniem przy granicy polsko-białoruskiej oraz polsko-litewskiej i związanym z tym wyzwaniem współpracy transgranicznej; ochroną środowiska naturalnego – znaczna powierzchnia województwa jest zajmowana przez obszary Natura 2000, co sprzyja rozwojowi turystyki; oraz niskim poziomem urbanizacji, dominującą kulturą rolniczą i wiejską. Istotną cechą, określającą specyfikę województwa jest zajmowana pozycja regionu peryferyjnego o wysokiej skali migracji oraz prognozowanym szybkim starzeniu się i wyludnianiu obszarów wiejskich, co jednocześnie sprzyja budowie „srebrnej gospodarki” – ukierunkowanej na zaspokajanie potrzeb starzejącego się społeczeństwa, szczególnie w wymiarze rehabilitacji geriatrycznej i związanej z nią animacji kulturalnej.

Głównym celem działania Regionalnego Obserwatorium Kultury jest zarządzanie wiedzą o kulturze w województwie podlaskim. Cel ten jest realizowany poprzez:

- inicjowanie i koordynowanie działalności naukowo-badawczej w obszarze kultury;
- diagnozę i monitoring procesów kulturowych – dominujących trendów, nowych inicjatyw, innowacji itp.;
- włączanie się w kreowanie lokalnej i regionalnej polityki kulturalnej;
- gromadzenie, przechowywanie i udostępnianie informacji na temat kultury;
- szkolenie menedżerów, ułatwianie zarządzania placówkami kultury (publicznymi, prywatnymi, pozarządowymi);
- organizowanie spotkań, konferencji, warsztatów, debat, „okrągłych stołów” skupiających m.in. pracowników sektora kultury, decydentów, polityków, naukowców;
- tworzenie warunków i inicjowanie współpracy środowiskowej, krajowej, międzynarodowej;
- działalność wydawnicza – książki, katalogi, informatory, bibliografie, czasopisma, biuletyny, materiały konferencyjne.

⁶⁶ *Raport z badania DNA Miasta: Diagnoza. Uspolecznianie procesu przygotowań aplikacji konkursowych w konkursie o tytuł Europejskiej Stolicy Kultury 2016*, Warszawa 2011.

W tworzeniu koncepcji Regionalnego Obserwatorium Kultury szczególną uwagę zwracamy na rolę przedsiębiorczości i ekonomii społecznej w sektorze kultury. Jest to związane z faktem, iż gospodarka (ekonomia) społeczna i trzeci sektor odgrywają szczególną rolę w dostarczaniu produktów i usług w obszarze kultury, prowadzą do budowy zaufania, kapitału społecznego oraz kreatywnego otoczenia dla podmiotów komercyjnych. Współcześnie mogą stanowić przeciwwagę dla procesów restrukturyzacji gospodarczej, automatyzacji i informatyzacji tradycyjnego przemysłu i usług, które w rzeczywistości prowadzą do wzrostu skali bezrobocia⁶⁷. Podmioty ekonomii społecznej umożliwiają nie tylko reintegrację społeczną i zawodową osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, ale też skuteczne przekwalifikowanie i przygotowanie do prowadzenia działalności gospodarczej dla osób objętych zwolnieniami i zagrożonych bezrobociem, a w powiązaniu z kulturą i kreatywnością generowanie innowacji społecznych – nowych pomysłów na rozwój i nieszablonowe rozwiązywanie problemów zbiorowości.

W krajowych dokumentach strategicznych zwraca się uwagę na zasadność inwestycji w edukację i kreatywność poprzez rozwój infrastruktury miejskiej, tj. przestrzeni służących do promocji aktywnego życia publicznego poprzez udział w kulturze. Istotną rolę w budowie tych przestrzeni oraz w zwiększeniu aktywności i partycypacji społecznej mogą odegrać podmioty ekonomii społecznej szczególnie nastawione na wzmocnienie integracji i solidarności społecznej⁶⁸. Istotne z perspektywy ekonomii społecznej zapisy obejmuje również zawarty w 2011 roku Pakt dla Kultury, który ma prowadzić nie tylko do zwiększenia środków publicznych ukierunkowanych na rozwój kultury, ale też m.in. do zwiększenia równego dostępu do nich dla instytucji kultury, oświaty i szkolnictwa wyższego, organizacji społecznych i podmiotów prywatnych prowadzących działalność kulturalną; tworzenia budżetów partycypacyjnych przez jednostki samorządu terytorialnego oraz obowiązkowej sprawozdawczości merytorycznej i finansowej instytucji działających w obszarze kultury, w tym mediów publicznych oraz organizacji pozarządowych i komercyjnych⁶⁹.

⁶⁷ Zob. J. Rifkin, *Koniec pracy. Schyłek siły roboczej na świecie i początek ery postrynkowej*, Wrocław 2001; J. Rifkin, *Wiek dostępu. Nowa kultura hiperkapitalizmu, w której płaci się za każdą chwilę życia*, Wrocław 2003; A. Toffler, H. Toffler, *Rewolucyjne bogactwo*, Przeźmierowo 2007.

⁶⁸ *Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju. Projekt. Część I*, M. Boni (red.), Warszawa 2012; *Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju. Projekt. Część II*, M. Boni (red.), Warszawa 2012; *Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego. Projekt*, MKiDN, 1.06.2012.

⁶⁹ P. Frączak, *Jak nie pakt na rzecz ekonomii społecznej to Pakt dla kultury*, *Ekonomiaspoleczna*.pl, 1.06.2011, www.ekonomiaspoleczna.pl/wiadomosc/661797.html [dostęp: 2.12.2012].

Podczas realizacji w 2012 roku przez Fundację „SocLab” projektu „Diagnoza partycypacji w kulturze w województwie podlaskim” zwrócono uwagę na fakt, iż regionalna polityka kulturalna w niewystarczającym stopniu diagnozuje i uwzględnia potencjał inicjatyw organizacji pozarządowych, parafii, grup nieformalnych oraz podmiotów komercyjnych⁷⁰. W regionie dostrzega się też niewielkie zainteresowanie inicjatywami kulturalnymi w obszarze przedsiębiorczości i gospodarki społecznej oraz wspierania rozwoju przemysłów kulturowych i kreatywnych. Tym samym w programowaniu strategicznym i bieżącym działaniu organizacji w niewystarczającym stopniu uwzględnia się długoterminowe trendy i uwarunkowania rozwojowe dotyczące przekształceń w kierunku społeczeństw i gospodarek kreatywnych. Przygotowany raport zawiera szereg szczegółowych rekomendacji praktycznych oraz potencjalnych kierunków dalszych badań.

5. Podsumowanie

W opracowaniu przybliżono dynamikę przemian społeczno-gospodarczych, które prowadzą do wzrostu zainteresowania sektorem kultury oraz koncepcjami przemysłów kultury i kreatywnych wraz z ich powiązaniem z sektorami zależnymi, jak np. turystyka, architektura i wzornictwo przemysłowe. Następnie omówiono praktyczne implikacje tych koncepcji oraz wybrane czynniki kształtujące stan kultury w województwie podlaskim. Przedstawiono także przesłanki powołania Regionalnego Obserwatorium Kultury.

Podsumowując, warto zwrócić uwagę na korzyści z zarządzania wiedzą na temat kultury na poziomie regionalnym. Z jednej strony, jak opisywaliśmy to w pierwszej części artykułu, kultura staje się coraz ważniejszym czynnikiem rozwoju, warto więc skupić swoje wysiłki w kierunku kreowania nowych koncepcji teoretycznych i metodologicznych oraz ich przełożenia na praktykę społeczną dotyczącą powiązań kultury i innych sfer życia publicznego – gospodarki, polityki, ochrony środowiska, stosunków międzynarodowych.

Z perspektywy programowania polityki kulturalnej, czy też kreatywnej, Regionalne Obserwatorium Kultury w zaproponowanym przez nas kształcie daje możliwość rozpoznawania „miękkich” potencjałów rozwoju województwa, stymulowania budowy klastrów i partnerstw kreatywnych, wspierania warunków rozwoju dla przemysłów zależnych od kultury. Ponadto sama baza danych na temat kultury

⁷⁰ Zob. J. Poleszczuk, K. Sztop-Rutkowska, Ł. Kiszkiel, A. Klimczuk, R.J. Mejsak, K. Winiecka, *Diagnoza partycypacji w kulturze w województwie podlaskim*, Białystok 2012.

w regionie dostarcza rzetelnych i aktualnych informacji na potrzeby różnych podmiotów: od instytucji samorządowych do instytucji kulturalnych, organizacji pozarządowych czy nieformalnych inicjatyw obywatelskich związanych z działalnością artystyczną, edukacyjną itp. W naszym podejściu takie myślenie o zarządzaniu wiedzą na temat kultury i publiczne udostępnianie danych na jej temat może stać się również istotnym wsparciem dla nowego myślenia o rządzeniu w oparciu o partycypację obywatelską i praktyki związane z dobrym rządzeniem (ang. *good governance*).

LITERATURA:

- Bank Danych Lokalnych*, <http://www.stat.gov.pl/bdl> [dostęp: 2.12.2012].
- Bilton C., *Polityka kreatywności [w:] Od przemysłów kultury do kreatywnej gospodarki*, A. Gwóźdź (red.), Warszawa 2010.
- Boni M. (red.), *Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju. Projekt. Część I*, Warszawa 2012.
- Boni M. (red.), *Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju. Projekt. Część II*, Warszawa 2012.
- Chmielecka E., *Informacja, wiedza, mądrość – co społeczeństwo wiedzy cenić powinno? [w:] Dobre obyczaje w kształceniu akademickim*, K. Kloc, E. Chmielecka (red.), Warszawa 2004.
- Cunningham S., *Knowledge and Cultural Capital [w:] Handbook on the Knowledge Economy*, D. Rooney, G. Hearn, A. Ninan (red.), Cheltenham–Northampton 2000.
- Dragičević-Šešić M., Stojković B., *Kultura. Zarządzanie, animacja, marketing*, Warszawa 2010.
- Drewe P., *Koncepcje rozwoju miast i regionów miejskich w Europie [w:] Problematyka przyszłości regionów. W poszukiwaniu nowego paradygmatu*, P. Jakubowska, A. Kukliński, P. Żuber (red.), Warszawa 2008.
- Drozdowski R. (i wsp.), *Wspieranie postaw proinnowacyjnych przez wzmocnienie kreatywności jednostki*, Warszawa 2010.
- Ekonomia kultury. Przewodnik Krytyki Politycznej*, Warszawa 2010.
- Europejska agenda cyfrowa*, KOM(2010)245, Bruksela 2010.
- Europejska platforma współpracy w zakresie walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym: europejskie ramy na rzecz spójności społecznej i terytorialnej*, KOM(2010) 758, Bruksela 2010.
- Filiciak M., *Kultura konwergencji i luka uczestnictwa – w stronę edukacji medialnej [w:] Kultura 2.0 – Wyzwania cyfrowej przyszłości*, E. Bendyk (red.), Warszawa 2007.
- Filiciak M., Tarkowski A., *Niebezpieczne związki – rynkowa i społeczna produkcja kultury [w:] Od przemysłów kultury do kreatywnej gospodarki*, A. Gwóźdź (red.), Warszawa 2010.

- Florida R., *Narodziny klasy kreatywnej oraz jej wpływ na przeobrażenia w charakterze pracy, wypoczynku, społeczeństwa i życia codziennego*, Warszawa 2010.
- Frączak P., *Jak nie pakt na rzecz ekonomii społecznej to Pakt dla kultury*, *Ekonomiaspoleczna.pl*, 1.06.2011, <http://www.ekonomiaspoleczna.pl/wiadomosc/661797.html> [dostęp: 2.12.2012].
- Giddens A., *Europa w epoce globalnej*, Warszawa 2009.
- Golka M., *Socjologia kultury*, Warszawa 2008.
- Hamm B., *Kapitał społeczny z punktu widzenia socjologicznego* [w:] *Kapitał społeczny*, L. Frąckiewicz, A. Rączaszka (red.), Katowice 2004.
- Ilczuk D., Krzysztofek K., *Znaczenie kompetencji kulturowych dla budowania kreatywności i kapitału intelektualnego Europy*, Warszawa 2011.
- Inicjatywa na rzecz przedsiębiorczości społecznej. Budowanie ekosystemu sprzyjającego przedsiębiorstwom społecznym w centrum społecznej gospodarki i społecznych innowacji*, KOM(2011) 682, Bruksela 2011.
- Institucje kultury w Polsce w 2009 roku*, Warszawa 2010.
- Jenkins H., *Kultura konwergencji. Zderzenie starych i nowych mediów*, Warszawa 2007.
- Kieliszewski P., *Publiczne i prywatne. O nowym modelu relacji międzysektorowych* [w:] *Od przemysłów kultury do kreatywnej gospodarki*, A. Gwóźdź (red.), Warszawa 2010.
- Kisilowska M., *Obserwatorium kultury jako ośrodek zarządzania wiedzą*, Warszawa 2005.
- Klaić D., *Mobilność wyobraźni. Międzynarodowa współpraca kulturalna. Przewodnik*, Warszawa 2011.
- Klasik A., *Kreatywne i atrakcyjne miasta. Koncepcje i mechanizmy restrukturyzacji aglomeracji miejskich* [w:] *Kreatywna aglomeracja – potencjały, mechanizmy, aktywności. Pojęcia metodologiczne*, Klasik A. (red.), Katowice 2008.
- Klasik A., *Od sektora kultury do przemysłów kreatywnych* [w:] *Od przemysłów kultury do kreatywnej gospodarki*, A. Gwóźdź (red.), Warszawa 2010.
- Klimczuk A., *Experts and Cultural Narcissism. Relations in the Early 21th Century*, Saarbrücken 2012.
- Klimczuk A., *Korzyści, szanse i zagrożenia w realizacji idei MediaLabu* [w:] *Digitalizacja dziedzictwa*, A. Orlik (red.), Warszawa 2010.
- Klimczuk A., *Obserwatorium kultury – propozycja modelu w województwie podlaskim*, Białystok 22.09.2012 (w dostępie Fundacji „SocLab”).
- Klimczuk A., *Rozrywkowe skrzywienie – kiedy dokuczliwość społeczna gier komputerowych przekroczy dopuszczalny poziom?*, „Homo communicativus” 2008, nr 2, Vol. 4.
- Klimczuk A., *Wiekizm jako przeszkoda w budowie społeczeństwa mądrości* [w:] *Wspólnota i różnica. Interdyscyplinarne studia, analizy i rozprawy*, A. Kobylarek (red.), Toruń 2009.
- Klimczuk-Kochańska M., Klimczuk A., *Outplacement dla firm – bariery, potrzeby, czynniki rozwoju*, Białystok–Kraków 2012.

- Klimczuk-Kochańska M., Klimczuk A., *Outplacement dla pracowników – bariery, potrzeby, czynniki rozwoju*, Białystok–Kraków 2012.
- Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010–2020: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie. Załączniki*, Warszawa 2010.
- Kraska M. (red.), *Elektroniczna gospodarka w Polsce. Raport 2010*, Poznań 2010.
- Kukliński A., *Od gospodarki opartej na wiedzy do gospodarki opartej na mądrości. Na spotkanie z enigmą XXI wieku [w:] Polska myśl strategiczna. Na spotkanie z enigmą XXI wieku*, A. Kukliński, E. Mączyńska (red.), „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego” 2011, nr 2, Vol. 52.
- Kukliński A., Pawłowski K., Woźniak J. (red.), *Kreatywna i innowacyjna Europa wobec wyzwań XXI wieku*, Kraków 2009.
- Kultura w 2010 r.*, Warszawa 2011.
- Lewandowski M., *Innowacje w zarządzaniu instytucjami kultury*, Katowice 2011.
- Ludność według deklarowanej narodowości oraz województw w 2002 r.*, Komunikat GUS z 15.07.2008, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_nsp2002_tabl3.xls [dostęp: 02.12.2012].
- Marody M., Lewicki M., *Przemiany ideologii pracy [w:] Kultura i gospodarka*, J. Kochanowicz, M. Marody (red.), Warszawa 2010.
- Matusiak K.B, Guliński J. (red.), *Rekomendacje zmian w polskim systemie transferu technologii i komercjalizacji wiedzy*, Warszawa 2010.
- McQuail D., *Teoria komunikowania masowego*, Warszawa 2007.
- NPR i PSR 2002. Raport z wyników spisów powszechnych – Województwo Podlaskie*, Białystok 2003.
- Obserwatorium Żywej Kultury – Podstawa teoretyczna*, <http://www.obserwatoriumkultury.pl/kategorie/Podstawa%20teoretyczna.html> [dostęp: 2.12.2012].
- Oficjalna strona internetowa Fundacja Laboratorium Badań i Działań Społecznych „SocLab”*, www.soclab.org.pl [dostęp: 2.12.2012].
- Oficjalna strona Urzędu Miejskiego w Białymstoku*, <http://www.bialystok.pl> [dostęp: 2.12.2012].
- Poleszczuk J., Sztop-Rutkowska K., Kiszkiel Ł., Klimczuk A., Mejsak R.J., Winiecka K., *Diagnoza partycypacji w kulturze w województwie podlaskim*, Białystok 2012.
- Prognoza ludności na lata 2008-2035 – Województwo Podlaskie*, Komunikat GUS z 1.07.2008, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_prognoza_ludnosci_na_lata_2008_2035_20_podlaskie.xls [dostęp: 2.12.2012].
- Prognoza ludności na lata 2008–2035*, Warszawa 2009.
- Projekt przewodni strategii Europa 2020. Unia innowacji*, KOM(2010) 546, Bruksela 6.10.2010.
- Raport z badania DNA Miasta: Diagnoza. Uspołecznianie procesu przygotowań aplikacji konkursowych w konkursie o tytuł Europejskiej Stolicy Kultury 2016*, Warszawa 2011.

- Rifkin J., *Koniec pracy. Schyłek siły roboczej na świecie i początek ery postrynkowej*, Wrocław 2001.
- Rifkin J., *Wiek dostępu. Nowa kultura hiperkapitalizmu, w której płaci się za każdą chwilę życia*, Wrocław 2003.
- Rydyń Y., *Sustainable cities and local sustainability* [w:] *Handbook of Sustainable Development*, G. Atkinson, S. Dietz, E. Neumayer (red.), Cheltenham–Northampton 2007.
- Skrzypek M., *Coming-out kultury szerokiej*, „Kultura Enter” 2011, nr 7, Vol. 36, <http://kulturaenter.pl/coming-out-kultury-szerokiej/2011/07/> [dostęp: 2.12.2012].
- Sochacka-Krysiak H., Małkowska R., *Usługi społeczne w jednostkach samorządu terytorialnego* [w:] *Nowe zarządzanie publiczne w polskim samorządzie terytorialnym*, A. Zalewski (red.), Warszawa 2005.
- Sowa J. (red.), *Wieczna radość. Ekonomia polityczna społecznej kreatywności*, Warszawa 2011.
- Startery podlaskiej gospodarki. Analiza gospodarczych obszarów wzrostu i innowacji województwa podlaskiego: sektor produkcji oprogramowania komputerowego*, Białystok 2011.
- Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego. Projekt*, MKiDN, 1.06.2012.
- Strategia Rozwoju Miasta Białegostoku na lata 2011–2020 plus*, Białystok 2010.
- Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2020 roku*, Białystok 2008.
- Strzelecki Z., *Polityka regionalna* [w:] *Gospodarka regionalna i lokalna*, Z. Strzelecki (red.), Warszawa 2008.
- Szlendak T., *Co się dzieje z czasem wolnym? Od codziennego znoju i odpoczynku do codzienności, w której czas eksplodował* [w:] *Barwy codzienności. Analiza socjologiczna*, M. Bogunia-Borowska (red.), Warszawa 2009.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002.
- Toffler A., Toffler H., *Rewolucyjne bogactwo*, Przeźmierowo 2007.
- van Dijk J., *Społeczne aspekty nowych mediów. Analiza społeczeństwa sieci*, Warszawa 2010.
- Web 2.0*, http://en.wikipedia.org/wiki/Web_2.0 [dostęp: 2.12.2012].
- Wojewódzka Strategia Polityki Społecznej na lata 2010–2018*, Białystok 2010.
- Wygnański J.J., *W kierunku bardziej partycypacyjnego modelu rządzenia*, „ngo.pl”, 7.07.2011, <http://wiadomosci.ngo.pl/wiadomosci/664434.html> [dostęp: 2.12.2012].
- Zacher L.W., *Transformacje społeczeństw: od informacji do wiedzy*, Warszawa 2007.
- Zintegrowana polityka przemysłowa w erze globalizacji. Konkurencyjność i zrównoważony rozwój na pierwszym planie*, KOM(2010) 614, Bruksela 2010.
- Zorska A., *Korporacje transnarodowe. Przemiany, oddziaływania, wyzwania*, Warszawa 2007.